

יתמות ועוולות

בין המצוות והמשפטים שבפרשתנו בולטת אזהרה אחת מחרידה: "כָּל אֶלְמָנָה וְיָתוֹם - - לֹא תַעֲנוּן... כִּי אִם-צֶעֶק וְצֶעֶק אֵלַי שָׁמַע אֶשְׁמַע צִעֲקָתוֹ". שמיעה זאת משמעותה עונשים איומים לחברה שלא תחמול על החלשים שבתוכה, ולא תמנע את העוולות המאיימים עליהם. מאחורי האזהרה והאיום עומדת היסטוריה רבת שנים של התעללות וניצול של היתמות. העדויות על כך ממלאות את הספרות והעיתונות, למן הטרגדיה של אוליבר טוויסט לצ'ארלס דיקנס ועד לגורלם האכזר של ילדים שהפכו רוצחים ונרצחים במלחמות האזרחים באפריקה. כולנו פגשנו דמויות טרגיות אלו בסיפורים ששמענו בילדותנו. כמה רבה היא נוכחות היתמות בסיפורים אלה! יתמות מהאב שלא חזר מהמלחמה או מהאם שמתה בשעת לידה. לאובדן מתווסף בסיפורי הילדות האימה בפני האם החורגת, שאינה בדיה פסיכולוגית אלא מציאות היסטורית ממשית. את איסור העינוי תרגמה ההלכה מעיקרון למעשה (היד החזקה, דעות ו, י): "חייב אדם להזהר ביתומים ואלמנות מפני שנפשו שפלה מאד ורוחם נמוכה... לא ידבר אליהם אלא רכות ולא ינהוג בהן אלא מנהג כבוד ולא יכאיב גופם בעבודה ולבם בדברים קשים ויחוס על ממונם יותר מממון עצמו... וינהלם בנחת וברחמים גדולים וכבוד שנאמר (משלי כב, כג) כִּי ה' יָרִיב רִיבָם... עד שלא יהיו צריכין לאדם גדול להסמך עליו ולאמון ולהטפל בהן".

היתום והאלמנה הפכו ייצוגם של כל הזקוקים להגנה וחמלה ואינם זוכים להן. הצעקות שלא ייענו יחרסו את החברה כולה. תיקונה של חברה זאת תואר על ידי הנביא צפניה (ג, יג): "שְׁאֲרִית יִשְׂרָאֵל לֹא יַעֲשׂוּ עוֹלָה, וְלֹא יִדְבְּרוּ כָזָב, וְלֹא-יִמָּצֵא בְּפִיהֶם לָשׁוֹן תַּרְמִית". דברים אלה הפכו ל"כלל גדול", אחד מאותן תרי"ג עקרונות החייבים להדריך את היהדות. חשיבותו של כלל גדול זה בוטאה על ידי דמות מיוחדת במינה, אחד מבעלי התוספות, ר' משה מקוצי. הוא נדד בין קהילות שונות בצרפת ודרש והטיף לשמירת המצוות. ב-1236, כנראה בעקבות חלום, המשיך את מפעלו בספרד. דרשותיו שם היו בסיס ל-'ספר מצוות גדול' (סמ"ג) אותו העלה על הכתב שוב בעקבות חלום. קטע אחד בספרו (מצוות-עשה עד) עקרוני לענייננו: "כבר דרשתי לגלות ירושלים אשר בספרד ולשאר גלויות אדום [הארצות הנוצריות] כי עתה... יש לישראל להבדל מהבלי העולם ולאחוז בחותמו של הקב"ה שהוא אמת ושלא לשקר לא לישראל ולא לגויים ולא להטעותם בשום עניין... שנאמר שְׁאֲרִית יִשְׂרָאֵל לֹא יַעֲשׂוּ עוֹלָה, וְלֹא יִדְבְּרוּ כָזָב, וְלֹא-יִמָּצֵא בְּפִיהֶם לָשׁוֹן תַּרְמִית, וכשיבוא הקב"ה להושיעם יאמרו הגויים בדין עשה כי הם אנשי אמת ותורת אמת בפייהם אבל אם יתנהגו עם הגויים ברמאות יאמרו ראו מה עשה הקב"ה שבחר לחלקו גנבים ורמאים". ובמקום נוסף (לא-תעשה ב') הוא מדגיש: "כי המשקרים לגויים וגונבים להם הם בכלל מחללי השם". והוא מפנה אותנו למסופר במדרש (דברים רבה ג, ג): "מעשה ברבי שמעון בן שטח, שקנה חמור מישמעאלי אחד, הלכו תלמידיו ומצאו אבן טובה תלויה

בצווארו, אמרו לו: רבי! "בְּרִפְתָּ ה' הִיא תִּעָשֶׂיר" (משלי י כב). אמר להם: חמור קניתי, אבן טובה לא קניתי! הלך והחזירה לאותו הישמעאלי, קרא עליו אותו הישמעאלי: ברוך ה' א- להי שמעון בן שטח! שלושה יסודות בונים משמעות זאת של חילול השם: [א] סכנת הדמורליזציה, ההשפעה המשחיתה של מעשיו של אדם, קל וחומר מנהיג, על בני עמו, [ב] בני ישראל הם שגריריו של הקב"ה עלי אדמות, והעמים "שופטים" את הקב"ה על פי מעשיהם. [ג] כל יהודי, קל וחומר ישראלי, הוא שגרירו של עם ישראל ושל מדינתו.

האומנם קיימנו את הציווי 'שְׂאֵרִית יִשְׂרָאֵל לֹא יַעֲשׂוּ עֲוֹלָה'? זאת לאור עושק של מיליארדים, עושק של מוסדות צדקה, קרנות דת ותרבות, עושק חסכוניות לימי הזקנה, עושק יהודים ונוכרים. חזונו של צפניה על שארית ישראל חולל. וכאן נחשף ממד נוסף של חיינו אליו, אנו חייבים להיות מודעים. הרמב"ם ביטא אותו בדבריו (הלכות תשובה ג, ד): "צריך כל אדם שיראה עצמו... כאילו חציו זכאי וחציו חייב וכן כל העולם חציו זכאי וחציו חייב. חטא חטא אחד הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף חובה וגרם לו השחתה. עשה מצווה אחת הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות וגרם לו ולהם תשועה והצלה". כאן שומעים אנו קריאה להכרת אחריותו של כל אדם, שיכול למוטט עולמות או להצילם. שהרי כל יהודי וכל ישראלי, אם ירצו ואם לא ירצו, הם שגריריו של עם ישראל, ומתוך כך גם של הקב"ה.

במשחקי המלים שלה, העניקה השפה העברית משמעות חדשה למלים ומצאה ביטוי מתאים לתיאור המציאות שלפניה. כך הוא הביטוי המופלא 'דור יתום' (תוספתא סוטה ז, ז). דור יתום הוא דור שמרגיש שאין לו מנהיגים, שמנהיגיו לא ראויים לו. דור המרגיש שבגין האגו והאינטרסים של מנהיגיו, הם אינם מסוגלים לשמור עליו, ילדיהם.